

PREOCUPĂRI DE DIALECTOLOGIE ÎN SĂPTĂMÂNALUL „GUTINUL” (1889-1890)

Hebdomadarul „Gutinel”, „ziar social, literar și economic”, având ca „redactor răspunzător” pe Gavril Szabó și ca „editor” pe Gavril Barbul, a apărut la Baia Mare, între 17 martie 1889 și 26 martie 1890. S-au publicat în total 52 de numere (39 în 1889 și 13 în 1890), dintre care unul de probă, deci nenumerotat. Gazeta a ieșit la lumina zilei în condiții grafice neașteptat de bune pentru acea epocă. Surprinde plăcut și nivelul de cultură ridicat al mai tuturor colaboratorilor, ca și limbajul evoluat, plin de culoare și nuanțat al articolelor. Nici o urmă din împesărițile pe care le combătuse cu mai bine de două decenii în urmă Titu Maiorescu într-un cunoscut studiu-pamflet¹. Ortografia este cea în vigoare după 1881 și pe care Titu Maiorescu a caracterizat-o drept „fonetism temperat de etimologism”².

Preocupările de dialectologie, atâtea câte s-au înregistrat, se încadrează în sfera mai largă a tematicii lingvistice, unde preponderența o deține ceea ce astăzi numim cultivarea limbii. În „Gutinel” s-au publicat 6 articole consacrate chestiunilor de limbă: 1) *Graiul românesc din Sălagiu de lângă Someș*, semnat de E. Bran și apărut în numerele 6, 7 și 10; 2) *Limba și cetitul*, nr. 12, de Secleșan; 3) *Un document român din 1785*, nr. 16, articol nesemnat; 4) *O privire fugitivă preste străinismii limbei române*, nr. 17-18, de P. P. Petrișor; 5) *Originea numelui țerei de sub coroana Austriei „Bucovina”*, nr. 19, autor V.B.; 6) *Răspuns la câteva întrebări din Cestionarul Dlui B.P. Hasdeu pentru adunarea datelor privitoare la limba română*, nr. 28-31, autor E. Bran.

După cum se vede și din titluri, două dintre aceste articole, primul și ultimul, sunt consacrate exclusiv unor probleme de dialectologie. În alte două (în al doilea și în al patrulea), dialectologia este implicată marginal³.

¹ *Limba română în jurnalele din Austria* (publicat în 1868), în *Critice*, vol. I, 1908, p. 73-103.

² Cf. D. Marcea, *Probleme de lingvistică română*, București, 1961, p. 90.

³ A se vedea observațiile privitoare la diferențierile fonetice dintre graiuri, expuse în articolul *O privire fugitivă preste străinismii limbei române*, în „Gutinel”, nr. 17, p. 2.

Cele două articole ale lui E. Bran sunt tributare ca orientare lucrărilor de acest gen care apăreau în epocă⁴. S-ar putea ca și unele fapte lingvistice inserate în articolul despre graiul din Sălaj să-i fi fost sugerate de atestarea lor, într-un grai învecinat⁵. Oricum însă, meritele publicistului de la „Gutinel” nu pot fi contestate. În ambele lucrări, E. Bran scoate la lumină, înaintea altora⁶, date foarte importante cu privire la graiurile dacoromâne din nord-vestul Transilvaniei și din Maramureș, cele mai multe dintre aceste date fiind confirmate câteva decenii mai târziu prin cercetările dialectale sistematice, efectuate după metode rigurose științifice, de către I.A. Candrea⁷, T. Papahagi⁸, anchetatorii ALR⁹ și alți lingviști ai epocii¹⁰. Mai mult, E. Bran a intuit inegala importanță a faptelor de limbă consemnate de către el, stăruind asupra trăsăturilor dialectale care mai târziu vor fi considerate de către E. Petrovici¹¹ și R. Todoran¹² drept caracteristici de bază (sau tipice) pentru delimitarea subdialectelor crișean și maramureșean, respectiv pentru stabilirea repartiției graiurilor dacoromâne.

Astfel, în articolul *Graiul românesc din Sălajiu de lângă Someș*, colaboratorul „Gutinului” stăruie cu deosebire asupra următoarelor caracteristici:

a) „trecerea labialei «B» în «gh» și «bgh», es. *alghină* (albină); *sghiciu* (zbiciu); *desghină* (desbină); *corghî* (corbi); *robghî* (robi); *cerghî* (cerbi)”;

b) „La finea cuvintelor [diftongul *ea*] e «e» deschis și nici o dată diftongat: *mè, grè, iè, scriè, horè* ș.a.”;

c) „consonanța «f» trece în «h» pronunțat, cum este de exemplu «ch» din nemțescul «Ich» sau «fichte» pr. «*hir*» (fir); *a hi* = a fi; «*herbe*» = ferbe; *hietan* = arbor *tênĉr*; *hier* = fier; *hiretic* = firetec. Rămâne însă curat în cuvintele: *femeie, fecior, fereastă*”;

⁴ Ne gândim cu deosebire la studiul lui Miron Pompiliu, *Graiul românesc din Biharea* (cit. de altfel, de E. Bran însuși), publicat cu doi ani înainte în „Convorbiri literare”, XX, 12.

⁵ Ne referim la studiul citat mai sus al lui Miron Pompiliu.

⁶ De exemplu, înaintea lui Vasile Vaida, citat de către autorii manualului de *Dialectologie română*, București, 1977, p. 44, cu lucrările *Studiu asupra abaterilor gramaticale în dialectul țăranilor români din Sălaj și Material jargon de dialect sălăjean*, ambele apărute în „Tribuna”, 1890.

⁷ *Graiul din Țara Oașului*, București, 1907.

⁸ *Graiul și folklorul Maramureșului*, București, 1925.

⁹ Sever Pop (ALR I) și E. Petrovici (ALR II).

¹⁰ De exemplu, D. Macrea, în vasta sa monografie, *Patalizarea labialelor în limba română*, în DR, IX, 1936-1938, p. 92-160.

¹¹ *Graiul românesc de pe Crișuri și Someș*, în „Transilvania”, LXXII, 1941, p. 551-558.

¹² *Cu privire la repartiția graiurilor dacoromâne*, în LR, V, 1956, p. 38-50.

d) „ß” în «gh» (ca ungurescul «gy») în cuvintele: *vițel, viu, vică* (mierță), *vezure, vițiu, verme, vin, vină, viță*”;

e) „P» urmat de un *i* sau altă vocală se rostesc ca «pty»: *ptyatra, ptyina, ptyer, ptyele* ș.a. În unele cazuri chiar înaintea lui *i* urmat de consonanță: *optyincă, ptyiscue, ptyic* (cad). În cuvintele «peptar» și «cârpește» *p* trece în *ty* întocmai ca și «i»: *cârtyestyte, tyeptar*”;

f) „d» în cuvintele *dejerat* și *dejet* se schimbă în «j», în alte cuvinte trece în *gh* (ung. *gy*) es. *deminéță, dela, pedecă...*”;

g) „Consonanța *n* înainte de *i* și *e* sună *ny* ca în limba maghiară: *nime, neamț, neam, ne*”;

h) „C» și «t» urmate de un *i* sau *e* se rostesc ca ungurescul *ty*: *oty* (ochiu), *fetye, fruntye*”.

În finalul primei părți a articolului său, autorul notează: „Aceste sunt fenomenele fonetice mai de capetenie a grăitului românesc din Sêlagiu de lângă Someș”.

Părțile a doua și a treia (numerele 7 și 10 din 1889) sunt consacrate exclusiv lexicului dialectal din această zonă a țării. Cuvintele sunt așezate în ordine alfabetică, în dreptul fiecăruia apărând cel puțin un sinonim literar. Lista lui E. Bran cuprinde 147 de cuvinte. Pentru câteva din ele se citează și variante (exemplu: *cătîngan – catingănășel*). Redăm, în cele ce urmează, o parte a listei, cu explicațiile autentice ale autorului:

„a prescurtare din *adă*, dă-mi. A cuțit. • *adintea* acum mai nainte • *alechiu*. Es. Mă duc alechiu Someșului. Hulpea umblă de alechiu găinelor. • *atuncine* atunci • *aũ!* audi! • *batâr, batăraș* barem • *baga* (sê) intră. Sê bagă în casă. • *beciznic* prăpădit • *bumbi în urechi* cercei • *cade* 1) sê cade 2) i stau bine • *captiu captiet* nebun, smintit • *ciuntă* (sê) sê sfârșesce; sê stinge (focul) • *clătireți* clătiți • *côjbă* cójă (de ou) • *comințeu* contract, obligațiune • *cantariș* furca de la fântână • *drâmbă* nimic. N'ajunge o drâmbă. • *e* (fără i) da, așa • *formă* chip. Es. În ce formă mă sudui? • *facereți* faceți • *fu!* fugă! • *furișel* vespe • *gârbesce* latră • *glôbă* 1) pedeapsă 2) cal rău • *góngă, gujuliă* – insectă • *halube* (pl.) veșminte • *hârciog* cloțan • *hâșiesc, hâșiu* alung, gonesc. Sê aplică numai la sburătore: hâși! • *hage!* cuvânt cu care sê alungă gâscele • *huhurez* buhă • *ia!* iată • *ice* dice. Ce ice? • *jib* 1) repede. Au venit tare jib. 2) puternic, om jib. • *lângalêu* pâne lată, còptă pe lopată în gura cuptorului (cuv. ung.) • *lă* 1) spală bine 2) sê peptenă • *loitrișe* rude de cărat căpiți • *lotru* isteț • *mâcioc* cotoiu, motoc • *mădărit* răsfățat, desmerdat • *măldăieriu* om môle, fără energie • *morăesce* murmură • *o* sêu, ori. Meri o ba. • *ochic* răzușă de curățit tina de pe plug • *obșegos* glumeț • *obor* curte • *obadă* scutișorul la pëlărie • *p'ence?* pentru-ce • *pedri* lângă; vis à vis • *păzesce* (sê) 1) sê grăbesc 2) sê grijesce • *pițigă* pișcă • *poznă* cêrtă; periclu.

Om poznaș, om de sfadă. • *purav* rău de fire • *răstăușă* aluatul din supă • *rică!* expresiune cu care chiamă rașale • *râzitor* glumeț • *sămăchișe* lapte acru • *sterț* opaiț • *știblôncă* hâlbônă, vêtej séu grópă în albia râului • *ștrolibat* svulturat, neastêmpêrat • *tóntă* neisteață • *tulvai!* Esclamare în pericol. • *togmățe* («e» deschis) îmbrăcată cu gust și curat • *tricozânie* faptă ciudată, trébă încurcată • *teptălacă* prepeliță • *tup* mire. Mě joc de a tup. • *tocăni* (a) a mânji • *știpotesce* sbéră, țâpă • *șiteică* sórece cu botul ascuțit • *vujală* învoială • *zadie* 1) năframă 2) surț dinainte 3) batistă • *zară* zêrul dela unt • *zo zéu*”.

După cum se vede, lista e bogată, interesantă și cu explicații precise. În ansamblu, articolul lui E. Bran din „Gutinel” este un document deosebit de util pentru o viitoare istorie a dialectologiei românești. Datele oferite, chiar dacă o parte dintre explicațiile de la capitolul fonetică sunt greșite sau naive, pot constitui un punct de referință asupra stadiului de evoluție a graiurilor din nord-vestul teritoriului dacoromân la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Cea de-a doua lucrare de dialectologie a lui E. Bran, publicată în patru numere consecutive (9, 16, 23 și 30 octombrie 1889), constituie răspunsul său la 49 dintre întrebările puse în *Programa* lui B. P. Hasdeu, răspunsuri precedate de o introducere a autorului, în care se evidențiază utilitatea unor inițiative ca aceea a învățatului bucureștean, căci „coliba țerănescă, ea este, care ne-a păstrat cele mai scumpe amintiri ale sufletului nostru, în acea găsim ca într-o baie mărgăritarele cele mai prețioase a limbei române”.

În cele patru fragmente ale lucrării sale, E. Bran răspunde la 49 de întrebări din *Chestionarul* lui Hasdeu, anume la 36 de întrebări ce privesc graiul din Sălaj, Chioar, Maramureș și Oaș și la 13 întrebări referitoare la folclorul acestor zone. Răspunsurile sunt clare și precise, autorul dovedind atât cunoașterea graiurilor populare respective cât și o pregătire lingvistică demnă de admirat pentru epoca în care a trăit. Redăm mai jos trei dintre răspunsurile consemnate în „Gutinel”.

„23. În jurul Vișeuului din Marmația «f» dinaintea lui «i» și «e» [sic!] trec în «s», p. *Silip* = Filip; *sin*, fin; *ser*, fier; *sir*, fir; *Silimon*, Filimon; *a si*, a fi. În comuna Petrova și în Săliștea de Sus din Marmația se rostesc totdeauna ca «f» fierbe, fiori, cêră ș.a. În Țera Oașului și Ugocia se zice amestecat «s» și «f»”.

„37. Pluralul dela: *lup*, *popă*, *strop*, *snop* în Sêlagiu, Chiór și Marmația se rostesc: *luptyi*, *poptyi*, *strop̃tyi*, *snoptyi*, *hurluptyi* (Șasa, Chiór) prunele care gălbinesc înainte de a se cóce și devin diforme, în Sêlagiu se numesc «cocoși»”.

„88. Omul prost e ca «măgarul» séu ca «marha»; «Strângătóre ca furnica», «Blând ca miel», «tare ca un bibol»”.

În raport cu exigențele actuale ale dialectologiei și ale geografiei lingvistice (disciplină care în 1889 se afla la primii pași, chiar pe plan european¹³), unele dintre *răspunsurile* lui E. Bran la *Chestionarul* lui Hasdeu nu ne mai pot satisface. Nu este însă mai puțin adevărat că, raportate la epoca în care au fost elaborate, ele ne pun față în față cu același învățat merituos pe care l-am întâlnit și în *Graiul românesc din Sălagiu...*, cu un valoros precursor al dialectologiei românești moderne.

*Universitatea din Baia Mare
Facultatea de Litere
Baia Mare, str. Victoriei, 46*

¹³ Cf. Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică. Evoluție. Curente. Metode*, București, Editura Academiei, 1962, p. 149-151.

DACOROMANIA, serie nouă, II, 1996-1997, Cluj-Napoca, p. 85-89